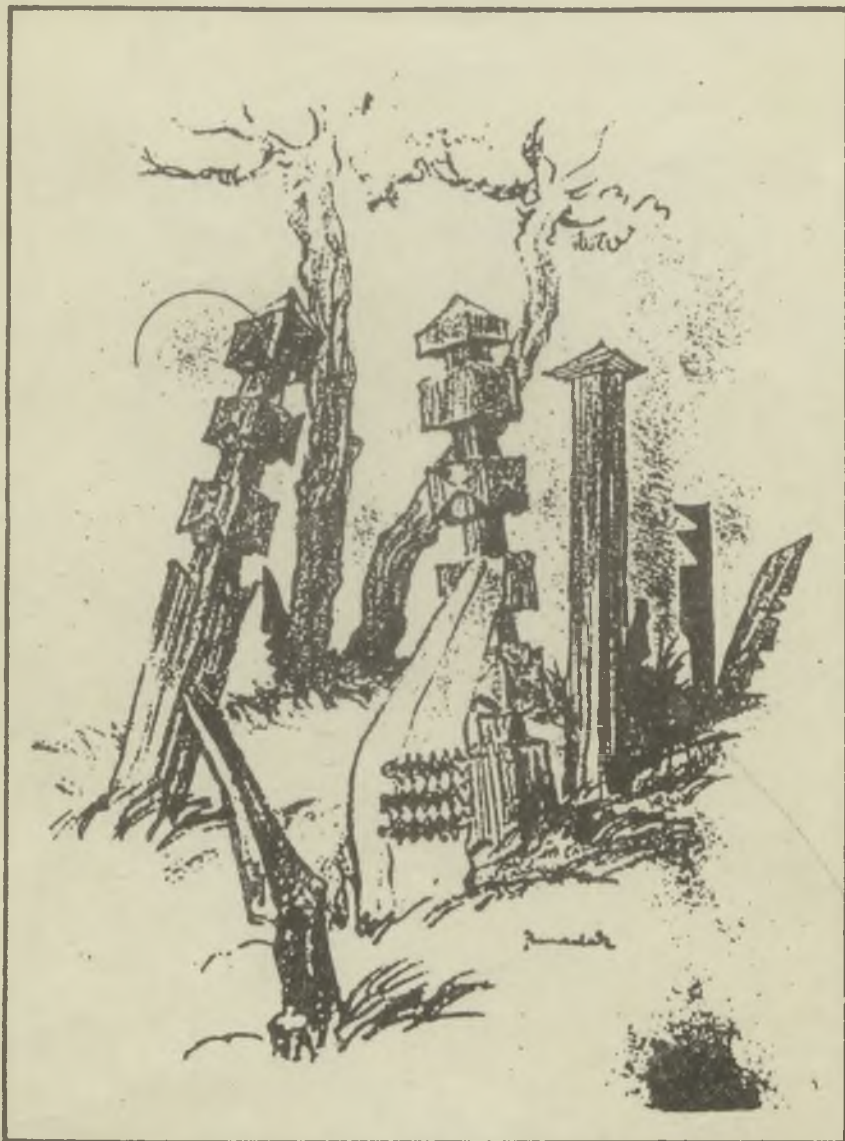

PATAKI FÜZETEK

DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

**TÖRTÉNELMI SÉTÁK A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS
TEMETŐBEN**

MÁSODIK RÉSZ

d 47603/6

„Önmagát becsüli az a nemzedék,
amely tudomásul veszi, hogy az
élet nem vele kezdődött.”

Sütő András

**Megjelent kéziratként a Pataki Diákok Miskolci Baráti Társaságának
gondozásában 1988-ban, a városi tanács előtt elhangzott előadás alapján**

Amíg a temető bozótlanítása meg nem történt, magasra nyúlt orgonasövény védte a temető Vörösmarty utcai bejáratától a Katona család kriptái felé vezető úton, az első három sírt. Az egyik, a műkövel befedett, Dr. Kún Zoltánnak nyughelye.

„Teremtő erejű tehetség, izzig-vérig modern ember, aki mindig nagy érdeklődéssel vetette magát az új orvosi felfedezésekre, s akinél a tudásszomj őszerejű orvosi intuícióval párosult”, írja róla nekrológja. Messze vidéken a legismertebb orr-fül és gégegyógyász, homoöpata belgyógyász, a Hegyalja kénes fürdőinek, főleg Bényének népszerűsítője és mint főiskolai orvos, az Ifjúsági Betegsegélyző Egylet kórházának fokról-fokra kiépítője. A kórház létesítésének elindítója ugyan elődje, a szabadságharc honvédorvosa, a néhány sírral odébb, vasrácsos körülvett sírkertben nyugvó Dr. Lengyel Endre volt, de az aki a kórházat a főiskola udvarán, az egykori Cigánysor helyén megtelepítette, akit 1875-ben választottak meg az iskola orvosává, s aki a ma tanárlakásoknak használt épületet fokozatosan kialakította – még elkülönített járványszoba is csatlakozott hozzá – az Dr. Kún Zoltán volt. És még egyet tudni kell róla. Ő volt a huszas években indult kerámiagyár főrésztulajdonosa, s mint ilyen, ennek egyik alapítója. Nem rajta múlt és nem is a később Bodrogkeresztúrra áttelepült gyárvezetőn, hogy a pataki kerámiagyár, vagy ahogy hívták, az Ulrich kerámiagyár termékei nem voltak versenyképesek. A résztulajdonosok ugyan tönkrementek – Dr. Kún Zoltánnak bodrogközi birtoka ment rá a vállalkozásra –, de a gyárépület, a berendezés nagyrésztével helyén maradt, biztosítva a kontinuitás, a szerencsésebb továbbfolytatás lehetőségét.

Ha nem álmodtak volna Patakra Dr. Kún Zoltánék kerámiagyárat, tehát tájba illő üzemet, nem valószínű, hogy ma lenne kerámiagyár Patakon.

Egy lépéssel tovább, a szomszéd sírban, a temető kevés kriptája közül az egyikben, Csontos József, a gimnázium egykori igazgatója pihen feleségével, s tragikusorsú fiukkal, a sokunk által ismert Dr. Csontos Ernővel. Előtte mindig úgy él a gönci parasztfiúból lett pataki diák, majd pataki tanár, mint aki ebéd tájra már egymaga elintézte hivatala adminisztrációs tennivalóit, s mire a mendurok és nagyobb diákok kiözönlöttek a tápintézetből, a Kollégium kapujának kövéhez támaszkodva vigyázta őket, derűs szép magyar arcával, s egyetkettőt mindig megállított, érdeklődve az otthonlevők felől. Még annak az iskolának az igazgatója volt, ahol az igazgató nemcsak ismert minden diákot (300-400-an lehettek akkor), hanem családi körülményeiket is tudta. Nem csuda, ha növendékei csüngtek ajkán, vele együtt könnyezve Mohácsot és siratva 48-at. Ezért írhatta róla megemlékezésében Novák Sándor, az ennél sokkal többet:

„Vele a régi, boldog Magyarország szegletköve bomlik röggé. Mily meggyőző hittel tudta bizonyítani, hogy ezeréves története folyamán Magyarország volt már sokkal nehezebb helyzetben is, s mégis talpraállott, mert a Gondviselésnek nemzetünkkel mindig nagy céljai voltak, s ennek a nagy hivatástudatnak Trianon után sem szabad elhalványulni. A nyelvtörténésznek készült kitérő történelemtudós sorakoztatta fel ilyenkor az érvek sokaságát, hogy megcáfolhatatlanná tegye nemzete jogát az élethez, melynek nemzetközi elismerése nélkül Közép-Európa problémáit sem megérteni, annál kevésbé nyugvópontonra vinni nem lehet. Acélkék szemei ilyenkor szikraesőben égtek, s hegyeket mozdító hite előtt örömmel hajolt meg a fanyarlelkű kételkedés . . . Lényéből optimizmus sugárzott másokra is. Ez is egy nagy nevelőértéke volt szeretetreméltó személyiségének.”

Tuják, fenyők őrzik, magas, sokak által írgyelt márvány oszlopok, a Kanthák és a Zsidayak emlékét. Nem tanár-családok, ügyvédek,

Kisebb útelágazás szögletében kopjafa-együttes mutatja: akik itt vannak eltemetve, közülük van egymáshoz. S valóban három generáció! Pálóczi Czinke István, a Trianonnal a Tiszáninnenről leszakadt magyar reformátusok püspöke Ungvártól Fülelig, zsoldárfordító, akinek az egyházi népiskolákban folyó tanítás színvonalának emelése volt végig, hosszú életén át a legfőbb gondja, pihen egy láthatóan a kopjafás sírokhoz tartozó dombocska alatt. Jeltelenül, mert az volt a kívánsága, a Pesten elhunyt egykori pataki diáknak, hogy mint Kálviné Genfben, az ő teste is Patakon keveredjék el jeltelenül a szentnek tartott itteni földdel.

A következő generációt veje, Hodossy Béla képviseli. Igazgatósága alatt, s nyilván nem nélküle emelte, az akkori magyar állam – 1912-ben – a tanítóképző mai frontját. Emellett arra is volt ideje és ereje, hogy szakjával, a zenével irodalmilag is foglalkozzék. Lapjában, a Zeneközlönyben jelentek meg javarészt írásai, amelyekkel eleget tett annak az Erdélyi Jánosék által felállított követelménynek, hogy a pataki tanárnak, amellett, hogy tanít, nevel, szakirodalma művelőjének is kell lennie.

Ezt az igényt tette magáévá a családban a harmadik generációt képviselő, harmadik fejfa, Lázár Károly tanítóképző intézeti tanár sírja. Előbb az áldott emlékü Tóth Mihállyal, majd Szathmáry Ferencel, írója, szerkesztője, kiadója lett a Szántás-vetés c. vezérkönyv sorozatnak, amellyel egyidőre, éppúgy a népiskolai oktatás szellemi formálójává tette Patakot, mint Árvayék, Hegedűsék, Erdélyiék, kiegészés előtt!

Az úton továbbmenve, annak szemben levő oldalán, de kissé beljebb, jól észrevehetően sorakoznak a Búza család síremlékei. A közelükben látható mélyedések, máig árulkodnak arról, hogy amíg az 50-es években, eléggé meg nem bocsáthatóan, ki nem vágták, fák, mégpedig túlevelűek, óvták a sírokat, köztük azért a Búza János

sét is, akinek, mint a természetrajz tanárának, jelentős szerepe volt az iskolakert fásításában, s aki Bálint Dezső pataki lelkésszel együtt a temető rendezését és 1896-ban kezdődött parkszerű fásítását is intézte. Tankönyvei, mindegyik egy-egy gimnáziumi osztály számára: Növénytan, Ásványtan, Állattan, messze ismertté tették a fél ország Búza „bácsijának” nevét.

Hogy mit jelentett veje, a vele egy sírkertben nyugvó Szilágyi Benő, a görög nyelv tanára a századelő pataki diákjának, azt tanítványának, Képes Gézának verse sugározza. Hadd idézzek ebből a hatalmas sodró ódából néhány strófát:

*„Hol fenyők, fűzek, s tujafák susognak,
s hűvös árnyat ringat a könnyű szellő,
moccanatlan porlanak itt a holtak,
lenn a vak éjben.*

*Itt a csönd halvány szövetét, rigófütty
tépi szét – Hogy dőzsöl a méh a zsályán!
Szétekintek, látom: az élet itt is
győz a halálon!*

*Mennyi nagy név a köveken! Ugy érzem:
megsuhint a gondolatuk miként friss
szél! S ímé, Szilágyi: neved ragyogva
tűnik élembe.*

*Szomjú szívvel ültem a szűk padok közt,
s úgy néztem rád, bajszos, erős magyarra,
mint ki hozzánk hozta a szép Múzsákat
szent Helikonról.*

*Társaim, nem, nem, sohasem feledjük,
mennyi szép időt mulatánk el együtt.
S része vagy te ennek a szép időnek,
drága Szilágyink!”*

Sokáig egy kopjafa, ma egyszerű kőpárna jelzi pár lépéssel távolabb a szónoklattan professzorának, az iskola papjának, Novák Lajos-

nak sírját. Mindig elevenen él bennem, pedig csak olvastam róla, hogy amikor a nagyságos fejedelem koporsóját Pataknak kitérve vitte Kasára a különvonat, éjfél volt, midőn a nagy halott ideérkezett. Az álmódon várta a város népe és az ifjúság. Amikor a különkocsi ajtaját széthúzták és látható lett a koporsó, a gyász néma csendjében, „száz meg száz fáklya világánál”, így kezdte köszöntő beszédét a város és a kollégium közös szónoka, Novák Lajos: „Szent hamvak!” A megszólításnak, s ahogy elhangzott, olyan ereje volt, hogy mindenki, kicsi és nagy, tanár és diák letérdelt. Igen, mert vannak pillanatok, érzelmek az ember életében, amelyeket csak térden, a férfi-fejet mélyen lehajtva, hogy ne lássék a könny, lehet elviselni . . .

Nem a sírok tömegében, hanem kint az úton, márvány obeliszk áll a 94 évet élt Soltész Ferencre emlékeztetve. Már 1853-ban elkészült a Szinyei Endrével együtt írt és még ma is használatban levő görög nyelvtanával. 1854-től 1863-ig a Nagykönyvtárat vezette, mint „főkönyvtárnok” és 1874-ben betöltvén a 25. tanári évét, folytonos gyengélkedésére tekintettel, nyugalomba kívánkozott. Meghalt 1915-ben, jó 40 évvel nyugalombavonulása után!

Nem messze az övétől, de az úttól beljebb, találjuk Dr. Rácz Lajos sírját. A mesemondó Benedek Elek családjából származó feleségével és két felnőtt gyermekével. Előbb a német nyelv tanára a gimnáziumban, majd a filozófiai-pedagógiai tanszék professzora az akadémiai tagozatokon. Tudós a javából, aki késő estig, az ablakánál volt álló íróasztala mellett dolgozott. Még diákkorában ő volt elindítója 1884-ben a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek. Később szerkesztője a Sárospataki Lapoknak. Méltányolt szerzője Comeniusról, Rousseauról, Pascalról írott tanulmányoknak, fordítója is Rousseaunak, tagja nemzetközi tudományos társaságoknak, méltó kortársa Patakon a Ballagiaknak, Zoványinak, Radácsynak, egy országszerte híres tanár és tudós nemzedéknek.

Mennyire más volt ezeknél a szintén kortárs Novák Sándor, a költő, aki mint az irodalom tanára volt az egyik nevelője annak a diáknemzedéknek, amelyből később a sűrűn emlegetett pataki írók, művészek, költők, műfordítók kerültek ki, akik őt valamennyien tanítómesterüknek vállalják. Hogy a kuruc dalként elterjedt nótája: a „Nagymajtényi síkon . . .” amelynek szövegét is, zenéjét is ő szerezte, még népszerűbbé tette nevét Patakon is, az országban is, ezzel nem volt nagyra. Lírájának inkább azok a versek feleltek meg, amelyeket a Holdas úton c. kötete foglal magában.

Novák Sándor sírkertjénél, ahol feleségével és annak szüleivel, a nagyhírű Szánthó Gyula jogtanárral együtt nyugszanak, már körülbelül sétánk fele útján vagyunk és visszafelé indulva elsőnek a Finkey-Kovácsy sírkert vonja magára figyelmünket. Több helyen találunk Finkeyeket a pataki temetőben. Kettőt közülük, apát és édesanyát, egymásra következő két napon ragadott el 1872-ben a kolera-járvány. Az árván maradt négy gyermeknek voltaképpen felnevelője az a Kovácsy Sándor főiskolai tanár volt, aki a legidősebb árvát, Esztert úgy vette el, 17 éves korában feleségül, hogy a három másikat is a családba fogadta. Nem hiába mondta, Kovácsy Sándorra emlékezve Elkes Imre: „Ha a jó tanár első feltétele az, hogy jó ember legyen, akkor Kovácsy Sándor a legkiválóbb tanárok közé sorolható, akik valaha éltek és tanítottak.”

1870 - 1879

Nos, a legkisebb Finkey árva, az 1872-ben még alig két éves Ferenc, vitte a családban a legtöbbre. Pataki diák, jogtanár Patakon, egyetemi tanár Kolozsvárott, Pozsonyban és Pesten, a Kúria elnöke, a MTA tagja, koronaügyész, s a Felsőháznak is tagja. Kövy Sándor és Emődy Dániel mellett a harmadik „nagy”, aki a „világégsből” meghalni jött el, feleségével, Radácsy György leányával Patakra, de úgy, hogy előbb még megírta sok kedves visszaemlékezés mellett, amit maga is kötelességének tartott, a pataki jogakadémia történetét.

Nem írták még meg, de ez nem jelenti azt, hogy nem írják majd meg, ha másként nem, helytörténeti pályamunka vagy szakdolgozat formájában Csajka Endre életét és munkásságát. Ő a századelőnek pataki „self made man”-je, aki lépésről lépésre emelkedett vagyonában, munkaterületében, tekintélyében, egy olyan gazdasági struktúrájú világban, amikor ez szinte elképzelhetetlennek látszott. Kishivatalnok, üzletkötő, előbb kisérvényes, majd főrésztvényes, bankos, borkereskedő, földbirtokos, gyáros és ember, megjelenésében szép magyar ember . . . Sírját valószínűleg nem ilyennek szánták. Kripta kívánczolt a kripták mellé, de csupán egy kőlap jutott neki is, feleségének is, sőt fiának, Patak egyidőben főbírájának is.

Két kripta következik. Ha nem tévedek a dátumban, Dr. Katona Mihály orvos emeltette az „angyalos” emlékművet 1914. májusában, nyilván a maga és a kiterjedt Katona család számára. Róla is részletesebben kellene szólnom: szobrokkal díszített kertjéről, hécei szép kúriájáról, melyet óvodának hagyott a református egyházra. Bővebben kellene szólni mind az idősebb Katona Györgyről, akinek a református templom mennyezetének mostani kiképzését, Észak- és Dél-Zemplénben, egy egész sor templomnak tervét és a „Mudrányt”, a Konviktus épületét köszönhetjük, meg a Rákóczi út városképi szempontból is lehangsúlyosabb lakóházát. Mind az ifjabbikról, akinek ideje is, szíve is volt arra, hogy azoknak a családtagoknak is hajlékot készíttessen, akiknek már nem maradt hely a Katona Mihály által emeltetett kriptában. Sőt, látva a temetőnek periódikusan bekövetkező elesettségét, a közelebbi atyafiságot is beletelepítette. Köztük a Bodoghokkal együtt a másik pataki „self made man”, Hegedűs Lászlót, akinek élete szintén regény (kié nem az?!), s akiről a Magyar Írók életrajzában ezt olvashatjuk:

„Sárospatakon született, ahol atyja polgár és halász volt. 1839-ben a sárospatakiak megválasztották lelkészüknek. Az 50-es évek

elején Erdélyi Jánossal, lelkük egész hevével fáradoztak a népiskolai oktatás emelésén. Az ő terve és felügyelete alatt indult meg a Népiskolai Könyvtár c. vállalat. 1855-ben az Alsó-Zempléni Egyházmegye esperese. 1857-ben megindította Erdélyi Jánossal és Szeremley Gáborral a Sárospataki Füzeteket. 1858-59-ben egyike volt azoknak, akik a protestáns egyházat szabályozni kívánó császári pátens ellen nagy tevékenységet fejtettek ki. 1867-ben betegedése miatt lemondott papi hivataláról. Szellemi újjáteremtője volt a Sárospataki Főiskolának.

Született 1814-ben, meghalt 1884-ben.”

Akkor építette szép házát a Kossuth és Rózsa Ferenc utca sarkán (ezért hordta korábban az ő nevét a „Patikaköz”), amikor a pataki tanárok mind építkeztek. Zsarnay Lajos, Apáthy István, Erdélyi János, Nyíri István, Koloss Dániel és mások a Fő utcán, s csak a szerényebbek egyebütt.

Két ízben történt kísérlet arra, hogy elvigyék Patakról, mégpedig magasabb állásba, a Baár-Madas leányiskola igazgatójának, majd a szegedi egyetem jogprofesszorának, azt a Dr. Batta Istvánt, akiről azt tartották, hogy a magyar középiskolai matematikai tanításnak vitathatatlanul első metodikusa, s aki néhány év alatt, amíg itt volt, 1920-28-ig, haláláig, csodát művelt tanítványaival, indításokat adott tanártársainak, és az iparos munkásságon át is belopta magát a város szívébe.

Költőnőre borul a Krüzselyi Erzsébet sírja. Atyja, Krüzselyi Bálint a máramarosszigeti jogakadémiát cserélte fel a patakival, még a múlt század 80-as éveiben. Bár szakirodalmi munkássága is volt, mégis kevesen ismerték, de a „Hangtalan lírán”, és az „Örök Csendben” és más verses kötetek szerzőjét szívébe zárta a századeleji Patak és a távolabbi környék.

Batta Istvánnak bizony gondozatlan sírjával átellenben temették el valahol, ahogy azt testvérei Zsigmond és Miklós bizonyították, a kis Móricz Lacit, akinek játék közben, még a Kiséry ház kertjében, meggyulladt a „kantusa” és halálra égette az alig 4 éves kisfiút.

És már én is csak sejtem, melyik eltűnő domb az, az út mellett, a Krüzselyi Erzsébet sírjától pár sírral nyugat felé, amely özv. Jánosi Ferencné földi maradványait fedi! De arra halálomig emlékezni fogok, hogy amikor Vajdácska „kommunista” papjának, Nagy Imre vejének, akit évekig hazavárt gyülekezete, s akit az élet a hadifogságon át, új rendünkben a miniszterhelyettességig vezetett, s akinek – tudomásom szerint – az Olcsó Könyvtár sorozat megindítását is köszönhetjük történelmünknek egy könyvinséges korszakában, s akinek drámai mozzanatokban nem volt szegény az élete – hosszú időn át a parókián maradt édesanyját temették. A 12 ünneplőbe oltözött presbiter fényes kapákkal eljött, hogy „tisztességesen”, idegent nem engedve koporsójához, percek alatt „eltakarítsák”, az otthoni gyakorlat szerint, a fiát haza nem hiába várt, igenis: „nagyasszonyt”.

Maklár Papp Miklósnak és feleségének a pataki és debreceni kollégiumok életében egykor igen jelentős szerepet vitt Mitrovics Gyula teológiai tanár leányának vasráccsal körülvett jeltelen sírkertje következik. Maklár Papp Miklós ^{- 1837} 1847-ben született és még ahhoz a tanárnemzedékhez tartozott, amelynek a két Szinyei, a Soltész testvérek, Radácsy György, Zsindely István és mások voltak az oszlopai. Mint a Sárospataki Irodalmi Körnek egyik alapítója, feladatának tartotta a közép- és népiskolai tankönyvek egész sorának megírását, szerkesztését. Két nappal 90. születésnapja után Tiszalökön „szeretetei házában” érte utól a halál. Porrészei számtalanszor kifejezett akaratára szerint itt nyugszanak „Patakon, a helyen, amelyet halálos hűséggel szeretett”. Szomorú, hogy még egy generáció és nem őrzi itt más az emlékét, mint történeti sétáinknak ez a pár sora, meg az általa épített lakóháza, s a benne volt „Maklár gárda”, sárkányos kapujával, a Kazinczy utcában.

Debreczeni Bertalané, „Főiskolánk nyugalmazott igazgatójáié” a következő, szintén vasráccsal körülvett sírkert. Emlékét nem őrzi,

mint Maklár Papp Miklósét sem síremlék, de őrzí a hajdani „Három Rózsa” korcsma, a diákság kedvelt fogadója helyén megépített „Debreceni ház”, amelyet akkori tulajdonosaitól, a Kollégium vásárolt meg és melléje építve egy önálló járványrészleget, benne helyezte el negyven ágyas ifjúsági kórházat.

Szinte szemben a Debreceni sírkerttel, az útnak másik oldalán, az 1854-ben elhalt Majoros Andrásnak tanítványai által emelt, szép síremléke következik. A magyar nyelv tanára volt gimnáziumi fokon, s az irodalom professzora, Erdélyi János elődje az akadémiai tagozatokon.

A keresztnélküli református temető rangos műkő síremlékei egyikének feketemárvány névtábláján, közvetlen a Majoros síremlék tövében, Szkircsák Bertalanné neve olvasható. Akkor lett érdemes népművész, amikor ez még igen ritka kítüntetés volt. Régi pataki fazekascaládból, a Gergelyek, Molnárok, Rozsályok közül származott, ahonnan a fiúk kitanultak papnak, tanítónak, a leányok pedig örökölvén a régi mustrákat, férjhezmentek a Kárpátok felől érkező és a fiak munkáját átvevő fazekaslegényekhez. Szkircsák Bertalanné népművészete századunk harmincas éveiben virágzott ki a legteljesebben. Tálait, szilkéit, tányérjait, tejesköcsögeit, „puftijait” ma már inkább csak értelmiségi családok és a helyi múzeumok őrzik, de máig az ő mustráival díszíti exportkerámiáit az egykor egész utcasort megtöltő fazekasmesterek utóda, a Sárospataki Kerámiagyár.

Visszatérve az út jobboldalára egy, a Maklár Papp és a Debreceni sírkertekhez hasonló, de gondozott kertben Szinyei Gerzsont és családját, köztük a két „kisasszonyt”, Boriskát és Viktuskát, a mostani Domjánház egykori gazdáit és lakóit találjuk.

„Szinyei Gerzson Radácsy György kortársa, megjelenésében kevésbé mutatós, de szellemiekben és az iskola szeretetében vele egyenrangú munkatársa

született Lukán. 1844-től pataki diák, 1862-től pataki tanár, 1868-tól pataki akadémiai tanár és főkönyvtárnok, a magyar irodalomtörténeti tanszék előadója nyugalomba menetelég, 1902-ig. Író és tudós. Írásai tanügyi dolgozatok, irodalomtörténeti és történeti, főleg iskolatörténeti művek. Gazdag élete teljesen egybeforrott az iskola életével. Annak minden ügye, legyen az tanügyi, irodalmi vagy gazdasági, az ő szívének, lelkének is ügye. Ha a könyvtárterem profilját Erdélyi János, a könyvtár belső, adminisztrációs, tudományos szerkezetét Szinyei Gerzonnak 1868-tól 1902-ig tartó főkönyvtárnoksága határozza meg ma is és ki tudja még milyen hosszú időre?”

Dezső Lajos 1904-től nyugszik szépen kivitelezett családi sírkertjében. Előbb szentesi gimnáziumi tanár, majd svájci és német tanítóképző intézetek tanulmányozása után a lévai tanítóképző intézet tanára, 1875-től a sárospataki tanítóképző igazgatója.

„Az igazgatói állásban a végletekig vitt pedánság, az embert emberi valójából mindegy kifordítani is kész elszántság és követelődzés, a tisztársak szigorú ellenőrzése, elveinek erőszakolása, tekintélyének érvényesítése, de főként a felelősség súlyának teljes átérzése voltak ama vonások, amelyekből igazgatói jelleme kidomborodott, hogy növendékeibe beleolta azt, ami nélkül nem lehet siker: az önmagunkba való bizalmat, amely kötelességeik teljesítésével áll kapcsolatban. Láttam ifjakat, akik az iskola padjain ülve megsokalták az igazgatói szigort, ellenőrzést, felügyeletet, s íme évek múlva áldották a kezet, amely embert akart belőlük formálni, s ember is lett abból, aki megértette Dezső Lajos nevelési célját: önbizalom, kötelesség teljesítése.”

1786-1861

Dezső Lajos sírjával átellenben Kálniczky Benedekkel, apósával és feleségével Kálniczky Teréziával egy sírkertben találjuk Páلكövi Antalnak megcsonkított vas síremlékét. Egy vasgyűjtéskor hordották szét és sajnos az a darabja nem került elő, amelyen a neve volt olvasható. Róla nem szólok, azok közé a patakiak közé tartozik, akiket ha másért nem, de a lakóházán elhelyezett Petőfi emléktábla miatt, mindenki ismer Patakon.

Páلكövi Antalra obelisk

És most egy kitérés! Mielőtt elérkeznénk utunk végére, oda ahol a Katona síremlékhez vezető út az észak-déli útból indul, forduljunk – valahol az új vízvezetéknel, ill. vízcsapnál vagyunk – az úttól észak felé eső, az elmúlt évben bozótlanított terület felé, hogy mielőtt újra elborítanak a sarjadó orgonák, vadrózsák és akácok, megtaláljuk még azokat, akik a temetőnek ezen a múltban szépen betelepített szögletén pihennek.

Maller Sándor síremlékét most nem takarja orgonasövény: az útról is jól látható. Kertész kellene ahhoz, hogy mint a többi, egykor hasonló módon körületelepített sír körül is, bokrok, fák díszítsék e temetőrésznek most elcsüggesztően sivár arculatát. 1919-ben halt meg a gimnáziumnak nagytehetségű matematikusa, fizikusa, a „táptintézet” felügyelő tanára. Valaki, ma sem tudjuk ki, szándékosan-e, vagy véletlenül – zavaros idők voltak akkor – belőtt a konviktus ablakán és a golyó szíven találta, alkotó élete derekán, a köztisztületben álló tanárt, akiről azt jegyezte fel az Ifjúsági Közlöny nekrológírója: „nem tudott részrehajló, megalkuvó lenni; talán a minden érdektől függetlensége ütközött valakivel!” Mint nem sokkal később Patakra érkezett diák, akkor tanultam meg, mit jelentett özvegyének a gyász mellett két kisgyermekkel, özvegyi nyugdíjon maradni . . .

Zsoldos Benőt is 1919-ben kísérték ki a temetőbe, mint ahogy az előbb említett Szinyei Gerzsont is. Lehner Benjaminszónak hívták és pataki diák korában változtatta nevét, talán Szinyei Gerzsón tanácsára Zsoldosra. Főiskolai tanár 1873-tól. Bokros tanári elfoglaltsága és tudományos munkássága mellett Thukydides első teljes fordítása tőle van. Ő fordította magyarra Sallustius és munkatársa volt mind az Ókori-, mind a Pallas lexikonnak. Két nagy munkát teljesített: rendezte az éremgyűjteményt és a levéltárat. Az előbbi 1888-tól 1890-ig sikerült neki tető alá hozni, az utóbbi elkezdődött 1890-ben, s ezt mint levéltárnok vezette szinte haláláig. Élete végén a túlfeszített

munka, a gondok és „a haza állapotján való aggodás” megőrölték egészségét. Élő halott lett, míg végre 1919. júniusában hosszas betegségéből megváltotta a jóltevő halál. Sírját gondozni utódainak feladata.

Zsoldos Benőtől könnyű eljutni Warga Lajos sírjához.

„Ki volt Warga Lajos?” Kérdezi a Sárospataki Lapokban halálakor, 1900-ban a róla közölt megemlékezés írója, Radácsy György. „Susogtak a pataki remetéről, aki elzárkózottan él, s örök nagy titkok nyitját keresi a rejtélyes idegenről, akit Kolozsvárról ide-sodort a bánat, a csalódás és örömeit leli a szegények istápolásában, a könyvek gyűjtésében s csukott kapunál, bezárt ajtókat megett virágokat ápol, fúr-farag, dolgozik és imádkozik. Atyja 48-ban nemzetőr, Ferenc bátyja honvéd, Dani bátyja nemzetőr-vasdász, Imre bátyja honvédtüzér és csakhamar el is esett a segesvári csatában. 1867-től pataki tanár az akkoriban létesült filozófiai karon, 1869-től pedig az egyháztörténelem tanára. Diákjai kérésére is hozzáfog élete főművének a Magyar Protestáns Egyháztörténetnek megírásához . . . Lakásának utcáranylító ablakait elfalaztatta, hogy se a kíváncsiság, se a világ lármája ne zavarja ki pontosan megszabott munkarendjéből. Kapuját este 6 órakor bezáratta, lámpája kigyúlt és ő ott ült szakirodalmának újabb és újabb termékei között, összes megtakarítható vagyonát könyvek beszerzésére áldozva.”

Előttem máig is rejtély, hogyan születhettek meg ebben a környezetben első feleségének, Rajka Teréznek ifjúsági írásai, köztük az akkor országszerte ismert „Flóri könyvek”, a Lányok könyve és nem utolsósorban szívesen szavalt költeményei? Most együtt nyugosznak mind a ketten az alatt a márvány obeliszk alatt, amelyet a második feleség, Teréznek húga, Rajka Róza emeltetett a számukra.

Messze Warga Lajos sírjától, szinte a temető szélén bronzplakett őrzi, kőtömbökre erősítve, tanítványaitól felállítva, Peremartoni Nagy Gusztávnak, a pataki teológia újszövetségi professzorának mar-káns arcvonásait. Aki nem tudja ki volt az akinek koporsóját, mint a Warga Lajosét is, 1900-ban eresztették le a sírba, megtudja Novák La-

josnak, tanártársának, a koporsó felett, az iskolaudvaron tartott gyászbeszédéből, s azt megelőzően a beszéd alapigéjéből: „Az igazság törvénye volt az ő szájában és álnokság nem találtatott ajkaiban, békességben és egyenességben járt mivelünk.”

„Azokkal a kiváló tehetségekkel, amelyeket Nagy Gusztáv kapott, nem lehetett ő más, mint az igazság követője, fáradhatatlan hirdetője, aki arra küldetett, hogy nem annyira tollal, mint élő és gyűjtő szóval hirdesse az igazságot . . . Őszinteség, mely eléggé bátor arra, hogy amit megismert és igazságnak talált, nyíltan ki is mondja, közlékenység, mely szinte benső gyönyörrel, szinte tékozva hinti mások elé amit felfedezett . . . szigor és kíméletlenség ott, ahol eszményeiért ellenfeleivel és a felületességgel szemben helyt kell állani. Ime néhány futó vonás Nagy Gusztáv szel-
leme gazdagságáról.”

Igen, a Patakon akkor urrá lett liberális teológiának, a Biblia szabad kutatói vizsgálatának képviselője volt Nagy Gusztáv oly fokon, hogy ügyét kivizsgálták, s míg a vizsgálat, vagy inkább a per folyt, felfüggesztették, így nem taníthatott. Ebben az állapotban érte őt a halál és érdemelte ki tanártársától a hallott méltatást.

Ám Peremartoni Nagy Gusztáv nincsen egyedül sírjában. Felelése, fiai is ott nyugszanak, de ugyanezen sír mellett kell megállni annak, aki vejének, Nagy Ernőnek emléke előtt akar tisztelni. Nem a beregi főispánt, nem is Bajcsy-Zsilinszky Endrének harcostársát, hanem nekünk, Patakiaknak azt az embert kell benne tisztelnünk, aki 1944. utolsó napjaiban átvette a gazda nélkül maradt város vezetését és politikai tapasztalatával, ellenzéki múltjával, megjelenésével, bátorságával és bölcsességével szabad partnere tudott lenni katonáknak; ura előbb csak csírázó, majd burjánozni kezdő politikai irányoknak és mindezt tette addig, – és nagyságát, politikai érettségét is bizonyítja – csak addig, amíg az új, hivatalos apparátus elindulhatott. Pedig a kór, ami a makkegészségesnek tűnő erős férfit hamar sírjába döntötte, már akkor működött benne.

A másik vőről, Rohoska Józsefről, tanszékén Peremartoni Nagy Gusztáv utódjáról, a Tanácsköztársaságért szenvedőről, akinek sorsa nem véletlenül azonos apósáéval, azért nem szólok, mert nem adatott meg neki, hogy Patakon legyen – küzdőterén – eltemetve. De megemlékezni meg kellett róla, hogy érzékeltessem egy olyan nagy személyiség – esetleg még a tévedéseiben is nagy személyiség – mint Peremartoni Nagy Gusztáv szellemi kisugárzásának lenyűgöző erejét, környezetére gyakorolt, annak magatartását meghatározó hatását.

„Mennyi jót művelhetett volna még Isten adta tehetségével”, írja Árvay Józsefről, az 1857-ben felállított tanítóképző intézet első igazgatójáról, megemlékezésében Radácsy György. Nevét a róla elnevezett gyakorló iskola, lakóházán emléktábla és a temető egyszerű, hozzá, személyéhez, munkásságához túl egyszerű síremléke őrzi. Mostanában bőven lehet hallani róla. Életéről, munkásságáról remek tanulmány jelent meg Kődöböcz József tollából, így én ezek helyett Radácsy György megemlékezését folytatom, idézve a síremlékavatáskor mondott beszédet.

„Neki jutott az a szép szerencse, hogy a sárospataki Főiskola háromszázados örömnünnepén az ünnepelt intézetről szóljon, a beszédjével mintegy fénypontját tegye az egész nap díszelgéseire. A művelt magyar világ legszebb közönsége hallgatta őt, s nyilatkozott is azonnal felőle a közhaza előtt . . . és ha nincs a sárospataki Főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesítéséhez, s a netalán felmerülő nehézségek legyőzéséhez, a sárospataki Főiskola külön tanítóképződéje továbbra is jámbor óhajtás marad . . . Ha mind kidőlnék is azok, akik közvetlen tanúi voltak az ő munkálkodásának, küzdelmeinek, nagy sikereinek: akkor sem fog bírní Árvay József nevével az enyészet, mert a késő idő bűvára is kénytelen lesz róla elismerni, hogy egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen kielégítette, saját korának hivatott prófétája volt.”

Azt írta Batta Istvánra emlékezve jó barátja, Dávid Zoltán, hogy a sárospataki református temetőkeret 41 ismert tanár sírjáért és még

közel 20 ismeretlennek a felkutatásáért sokszor kereste fel vele együtt, annál is inkább, mert ez módot adott neki arra, hogy atyja sírját is felkereshesse. Most mellette nyugszik ő is, aki valamikor Képes Gézát kitűnő eredménnyel bocsátotta át különbözeti vizsgáján latin nyelvből, s nyitotta meg ezáltal számára a pataki iskola kapuját. Háláját szép verssel köszönte meg a költő: hadd iktassak ide néhány versszakot a nekrológnak is szánt költeményből:

*„Eszménye: szorgalom és hűség.
Erénye: tettvágy, egyszerűség,
szelidség és erély.
Ha szava pattog ránk keményen,
s közben mosoly gyül kék szemében:
ezzel mindent elér.*

*Hangja huszonöt éven átzúg,
igazságát, ó, hányszor láttuk:
„Hiúság: csalfa füst!”
S már ezt tanultuk gyermek ésszel:
„Vészben, viharban sose vész el,
ki férfi módra küzd!”*

Nélküle a ma annyira frontális nevelési problémaként jelentkező pataki tehetségkutatás a kollégium életébe be nem épült kezdeményezés maradt volna. Persze, a gondolat felvetője, meghírdetője, a megvalósulás gyakorlati alapjainak lerakója, a fiatal tanártárs, Harsányi István is kellett hozzá!

Az a Harsányi István, akinek édesapja sírjánál állunk most meg néhány pillanatra. Azért is, mert térben az ő sírkertje következik, meg azért is, mert róla szólva közelebb kerülünk a fiúhoz is. „Aki csak távolról szemlélte őt, az is látta, akik közelről figyeltük, mély meggyőződéssel teszünk bizonyosságot felőle, hogy a munkának páratlan hőrosa volt” – írja róla Mátyás Ernő és fejezi ki ugyanezt költőiben Marton János:

„Nincs kicsiny munka, amit el ne végezne, nincs olyan nagy feladat, amely megoldására el ne indulna. Vállai erősek a teherhordozásra, életereje elpusztíthatatlannak látszik . . . A betűk kötetké nőnek keze alatt itt minden könyv, minden kő, minden szöglet, minden emlék fényesebb lett az ő keze simogatásától. . . Őreg kollégium, ősi háznak hű szerelmese távozik tőled! Te-kintsetek le utána hallgatók könyvek, néma kéziratok, félbemaradt katalógusok! Búcsúzzatok tőle százados folyosók, iskolakert bokrai, fái! Nem jár többé köztetek a ti szent hűségű fiatalok!”

Ő sincs egyedül a sírkertben: mellette nyugszik felesége, Radácsy György leánya, Ilona, s három fia közül a középső: Harsányi László, a pataki tanítóképző tanára, a szívvel, lélekkel nevelő cserkészparancsnok. És itt nyugszik veje is, a nemrégien elhunyt Koncz Sándor.

„Egyházunkban és egyházunkon kívül is sokaknak tanára, lelkipásztor, barátja és munkatársa. Élete befejezett élet volt, szolgálata betöltött szolgálat, munkája kerek egész, mint életének 70. esztendeje, amelyben elhunyt. Pedig életútja emberi mértékkel mérve nem szüntelen felfelé ívelő törések is voltak benne! De azokat nem kudarcoknak látta, hanem új feladatok megvalósításának. Ő is, mint kortársai és pályatársai közül sokan mások, nem mindig azt csinálták, amit akartak, hanem amit kellett, nem mindig ott dolgoztak, ahol szerettek volna, hanem ahol szükség volt rájuk. Istentől kapott talentumait mindenütt kamatoztatta hűséggel, hittel és a harmadik „h” betűset is hozzámondogatta: humorral. Ezért tudott szolgálataival, forgolódásával mindenfelé barátokat szerezni. Nemcsak magának, hanem annak az ügynek, amelynek szolgálatában állt: az evangéliumnak.”

Rá van vésve sírkövére Molnár Istvánnak, Kézy Mózes utódjának, hogy a Főiskola jóltevője volt. Igen, mert mint nyugdíjas, nyugdíját tanárözvegyeknek és árváknak juttatta. 20.000 forintnyi vagyonát, könyveit, összes ingatlanát – házat is – a Főiskolára hagyta. A tudományra pedig meteorológiai megfigyeléseit, a magyar neveléstörténetre viszont azt, hogy míg elődei még latinul, vagy felváltva, magyarul és latinul, ő csak magyarul adta elő tantárgyait.

Még a Kérészyek kriptájánál és a máig keresett, s facsimile kiadásban most újra megjelent görög nyelvűtan egyik készítője, Szinyei Endre enyészetnek nagyon kitett sírjánál kell egy pillantásra megállanunk, valamint a Láczy-Szabók sírkertjénél. Közel 200 éven át vitt ez a család vezető szerepet Sárospatak társadalmában. Került ki belőlük városbírája, kollégiumi tanár, pataki pap, szőlőbirtokos, ügyvéd és ők virágoztatták fel, tették külföldön ismertté a pataki malomkőgyárat, világhíressé a Megyeren, majd a Királyhegyen, Botkón bányászott malomkövet.

A szomszédságban lévő Rick sírok, mint hátrább, az Árvay József sírja táján a Schemnitzereké hajdanvolt cipszer patikus családkorra emlékeztetnek; az Antalfyaké pedig arra, akin keresztül beépült a család Sárospatak életébe, de nincsen közöttük: Antalfy Jánosra a kiengedezés előtti város, Erdélyi János kora örök mozgójára és mozgatójára, aki „testgyakordát”, úszodát, konviktust indított útjára és 1867-ben megalapította az első pataki bankot, a Sárospataki Takarékpénztárt.

Tőlük Terhes Barna sírkövére csak rátekintünk – Izsó Miklóssal szoros barátságban készült szobrásznak Bécsben, hogy azután betegsége miatt a művészpályát meg sem kezdve teológusként járja Európát és legyen a pataki eklézsia lelkipásztora – és visszatérünk az útra, amelyről Maller Sándor síremlékénél letértünk. A kókai Kúnok, a 19. század pataki értelmiségével, a Láczy-Szabókhöz, Katonákhoz hasonlóan összefonódott családnak sírdombjai sorakoznak itt, mögöttük a Patakra csak meghalni költözött szlovákiai püspök Magda Sándor síremlékével, s ezzel el is jutottunk második temetői sétánk végére.

Igaztalanok lennének azonban s főleg történetietlenek, ha mielőtt elhagynánk a temetőt, ne tennénk legalább említést azokról a családokról, amelyek megnyitásától kezdve folyamatosan „lakják” a pataki református temetőt.

A kispataki Tóthok, Vargák, Tóthbegyiek, Végsők, Csikók, Halászkok és Mórék, a hécei Kállayak, Jánosiak, Kéziek, Csehiak és Kapariak, a „hegyesi” Bartusok, Barnák, Márkiak, Vitányiak és Dusiczák, a kommasszációkor, javarészt az Alföldről idetelepült alsóhatári Sarkady Nagyok, Szépék, Halász-Szabók, Várócziak és Pitiek ezek. Több, mással együtt ők azok, akik századok óta megkapaszkodva a pataki történelemben és a pataki földben, jelentik a kontinuitást a temetőben is, a város életében is. Ők azok, akiknek munkája, verejtéke nélkül, mint társadalmi „infrastruktúra” nélkül, nem formálódhatott volna meg az a szellemi felépítmény, amelynek hordozóiról séntánk során szóltunk.

Búcsúzáskor előttük hajtom meg a fejem s amivel a két séta során több lettem: gyökereimet abba, amit Sárospatak a nemzetnek múltban és jelenben jelentett és jelent, mélyebbre ereszthettem, hálás szívvel nekik is köszönöm.

